DEN INTERNATIONALE ØKONOMISKE SITUATION

ØSTLANDENE

De senere års økonomiske udvikling i de østeuropæiske lande har stået i reformernes tegn. Behovet for økonomiske reformer er opstået som resultat af den relativ stærke økonomiske vækst, der har bragt de fleste af landene ind i de højtudviklede industrilandes gruppe. Videre fremskridt kan ikke opnås ved brug af den primitive planlægningsteknik, der blev anvendt i USSR i dets industrialiseringsperiode i 1930'erne og i hele østblokken under genopbygningsperioden efter 2. verdenskrig. De radikale forandringer i den økonomiske struktur indeholder imidlertid så mange interne magtpolitiske aspekter og forudsætter en så gennemgribende revision af tilvante økonomiske doktriner, at reformerne må indføres gradvis, ofte resulterende i manglende balance og direkte fejltagelser. Sideløbende – og måske som resultat heraf – med den økonomiske nyorientering, synes en samfundspolitisk nyorientering at slå igennem, der i 1968 har fået sit mest dramatiske forløb i Czechoslovakiet.

Manglerne ved centralisering

Kort beskrevet er den traditionelle centraldirigerede planøkonomi typificeret ved den af myndighederne årligt udarbejdede plan, der pålægger hver virksomhed at producere en bestemt mængde varer ud fra en bestemt mængde rå- og hjælpestoffer, arbejdskraft og kapital. Alle priser og lønninger fastsættes ud fra det synspunkt, at befolkningen køber den til forbrugsformål producerede del af vareudbuddet. En virksomhed kan overopfylde sin plannorm og udlodde de ekstraordinære indtægter, den herved opnår, til lønmodtagerne. Herudover har virksomheden kun meget begrænset frihed til selvstændig at tage initiativer til produktionsudvidelser gennem forøgede investeringer, ansættelse af yderligere arbejdskraft og køb af flere rå- og hjælpestoffer.

Så længe vareudvalget i økonomien er begrænset og prioriteringen af opgaverne selvindlysende, volder det ikke uoverstigelige vanskeligheder at gennemføre en rationel allokering af samfundets resourcer på denne måde, ligesom kontrollen med virksomhedernes planopfyldelse er mulig ud fra enkle oplysninger. Stiger vareudvalget i takt med samfundets velstand, øges muligheden for at substituere produktionsfaktorer og mangedobles

antallet af produktionsled som følge af specialisering, bliver den primitive fordeling af og kontrol med input og output i den enkelte virksomhed stadig vanskeligere. Efterhånden som stadig flere produktionsmål opnår samme høje prioritet, stilles den centrale planlægningsmyndighed over for allokerings- og kontrolproblemer, der i praksis viser sig uløselige. Da planen er nerven i økonomien, betyder dens sammenbrud økonomisk kaos af umådeligt omfang. Den dybeste årsag til den aftagende vækst i østlandenes produktionsresultater i løbet af 1950'erne ligger i den centrale plantekniks manglende evne til at opfylde sin kontrolfunktion.

Foruden virksomhedernes manglende mulighed for at tage initiativ på egen hånd, der i praksis nok er det alvorligste problem, bl. a. fordi rationel virksomhedsledelse bliver helt overflødig, kan man rette kritik mod den økonomiske praksis på visse områder udfra mere teoretiske synspunkter.

Prisfastsættelsen var som anført centraliseret, bortset fra visse fødevarer og tjenesteydelser. Der er i sig selv intet forkasteligt ved en central prisfastsættelse, der netop kan være et velegnet policy-instrument i en planøkonomi. Men skal prissystemet have nogen som helst mening, må det afspejle de relative omkostningsforskelle, der gør sig gældende fra vare til vare, fra virksomhed til virksomhed. Af to grunde opfyldte det traditionelle administrative prissystem ikke dette minimumkrav til en rationel prisstruktur.

Ideologisk betinget var priskalkulation på basis af *arbejdsværdilæren*, en klassisk økonomisk doktrin, der hyldedes af Karl Marx. Her indgår alene værdien af rå- og hjælpestoffer og udbetalt arbejdsløn i omkostningsbegrebet, mens man ser bort fra omkostninger til vedligeholdelse og afskrivning af kapitalapparatet. Dette medfører, at en virksomhed, der producerer en vare med et stort kapitalapparat og lille arbejdskraftforbrug øjensynlig opnår større overskud end en virksomhed, der fortrinsvis benytter arbejdskraft til varens fremstilling. Varer, produceret i kapitalekstensive brancher, vil have relativ lave priser, som ikke i vestlig forstand vil kunne dække produktionsomkostningerne.

Administrativt og socialt betinget var den store *træghed i prisændringerne*. En gang fastsatte priser kunne fortsætte uændret i en lang årrække, uafhængig af varierende efterspørgselsforhold eller ændringer i produktionsmetoder. Produktionsmæssige fremskridt betød nok flere varer, men ikke billigere varer, hvorfor produktionsforøgelsen ofte betød vækst i usolgte lagre. Andre varer kunne der være stor mangel på, fordi de var relativt billige og samtidig ikke særligt lønnende for virksomhederne at producere mere end strengt nødvendigt af.

Den manglende balance i forsyningssituationen var den enkelte virksomhed uvedkommende, da dens produktionsmål på forhånd var fastlagt og videresalget til handelsorganisationerne garanteret, ligesom virksomheden ikke så sin fordel i en for massiv overopfyldelse af sin plannorm for at und-

gå, at denne blev revideret i opadgående retning i en fremtidig plan. Denne manglende *markedsfølsomhed* virkede desuden hæmmende på produkttilpasningen, der ligesom en ændring i den producerede mængde skulle passere træge og overarbejdede administrative led for at blive godkendt.

Den manglende afskrivning af kapitalanlæg gjorde det til en billig fornøjelse for den enkelte virksomhed at *søge sit kapitalapparat udvidet*. Den centrale allokering af de begrænsede mængder nyproduceret realkapital måtte foregå uden sikker viden om, hvor investeringerne var økonomisk mest fordelagtige. Virksomhedsoverskud kunne ikke anvendes som rettesnor, da disse netop var influeret af størrelsen af det allerede eksisterende kapitalapparat. Virksomhedernes pres efter nye investeringer og myndighedernes manglende viden har ikke kunnet undgå at give anledning til fejlinvesteringer i et betydeligt omfang, efterhånden som økonomierne nåede et stadig højere stade.

Alle disse forhold har været medvirkende til, at tendensen til spild af produktiv indsats har været af en betydelig størrelsesorden. Det forklarer også hvorfor befolkningens levestandard i østlandene ikke har kunnet holde trit med de øjensynligt langsommere voksende vestlige økonomier. En del af produktionsresultatet er gået direkte på lossepladsen, uden først at passere forbrugssektoren.

Decentraliseringsdiskussionen

Sammenfattende kan man sige, at de centraldirigerede østlandes strukturelle problemer voksede i takt med nationalproduktet og virkede som en stadig kraftigere bremse på den reelle velstandsstigning. De økonomiske strukturproblemer blev derfor politiske problemer, som med den begyndende politiske liberalisering fra 1950'ernes midte kunne trænge op til overfladen.

Forsøg på at ændre den centrale planlægningsmodel krævede både indsigt i dens reelle funktion – dvs. en videnskabelig diskussion om økonomiens virkemåde, en disciplin der især i USSR var lidet udviklet – og et opgør med de institutioner og interessegrupper, der havde erhvervet sig privilegier inden for det traditionelle system og som ville modarbejde institutionelle ændringer, der reducerede disse privilegier. Her finder vi »stålæderne« og militæret.

Den principielle diskussion af reformer tog sin begyndelse i USSR, hvor den senere så kendte økonom, *Liberman,* i en artikel i et fagligt tidsskrift i 1956 anførte, at en mere effektiv kontrol med virksomhedernes produktionsresultater kunne opnås, hvis man satte virksomhedsoverskudet i relation til kapitalindsatsen i virksomheden – en primitiv form for profitratebetragtning. Samtidig kunne en sådan central størrelse tillade, at planmyndigheden kunne overlade det til virksomhedens ledelse selv at fastsætte må-

den hvorpå den ville fremstille den i planen fastlagte mængde varer, hvis nærmere specifikationer virksomheden skulle kunne ændre for at kunne tilpasse sig efterspørgslen.

I 1962 var de politiske forudsætninger til stede for en generel diskussion af Libermans forslag og både på det teoretiske og praktiske plan voksede forståelsen for økonomiens virkemåde. En liberalisering af prisstrukturen og indførelse af en afgift på kapitalforbrug fremstod snart som en nødvendig forudsætning for en rationel allokation, med initiativet til planudarbejdelsen overladt til den enkelte virksomhed som den praktiske løsning på den centrale myndigheds kvaler.

Efter at Libermans forslag havde gjort økonomisk organisation til et seriøst samtaleemne i USSR, begyndte lignende meningsudvekslinger at bryde frem i andre østeuropæiske lande. Det bedre kendskab til liberal vestlig økonomisk teori, der havde overvintret i disse lande (f. eks. hos *Lange* og *Kalecki* i Polen, *Sik* i Czechoslovakiet) gjorde det så meget lettere at få fast grund under de økonomiske reformmodeller, der i løbet af 1960'erne fik stor indflydelse på de politiske lederes beslutninger.

Jugoslavien står her i en særlig position, fordi landet meget tidligt påbegyndte en decentralisering af økonomien. Den jugoslaviske »reformisme« var i højere grad politisk bestemt og den økonomiske model opbyggedes mindre ud fra teoretiske overvejelser end ud fra den hårde nødvendighed af at tøjle de kræfter, der blev sluppet løs ved landets isolation fra sine ideologiske søsternationer i 1950'ernes begyndelse.

Den teoretiske diskussion om decentralisering af økonomien har ikke mindst haft pædagogisk betydning for befolkningerne i østlandene. Den har haft stor indenrigspolitisk effekt gennem sin kritik af visse marxistiske dogmer, der i uforandret form var overtaget fra Karl Marx klassiske økonomiske model. Værdirelativiseringen inden for dette centrale område af marxismen har ikke kunnet undgå at præge den politiske bevidsthed hos mennesker, der havde vænnet sig til ideologisk absolutisme.

Det bør dog fremhæves, at reformisterne ikke har kopieret deres model fra det vestlige økonomiske system, selv om de teoretiske resultater på en række områder falder sammen. Modellerne er i hovedsagen opbygget gennem en analyse af det eksisterende socialistiske systems mangler i et forsøg på at finde midler til at realisere de ideologiske idealer. Planlægning og prioritering af produktionen ud fra samfundsmæssige (eller politiske) hensyn indtager stadigvæk sin altdominerende rolle. Man har søgt nye *midler*, der bedre sikrer gennemførelsen af planerne. Betragter vi f. eks. profitratebegrebet, der af vestlige politiske kommentatorer en overgang blev anført som bevis på, at USSR nu var på vej bort fra socialismen (eller at det »betræder den kapitalistiske vej«, som det kinesiske kommunistparti ynder at udtrykke det), finder vi at profit absolut ikke vil betyde mindre

afhængighed af myndighederne, men tværtimod øger disses indsigt i, hvorledes den enkelte virksomhed forvalter de produktive resourcer, som samfundet har stillet til dens rådighed. Herved formindskes muligheden for at tilluske sig fordele og belønninger, som ledelse og arbejdere ikke har gjort sig fortjent til. Ejendomsretsforholdene er uændrede og den øgede indflydelse på udnyttelsen af sit kapitalapparat som virksomheden opnår, er vel i realiteten nærmere det socialistiske ideologiske ideal end Stalins statskapitalistiske system.

I det følgende beskrives i hovedtræk reformbestræbelserne og den seneste økonomiske udvikling i USSR, Jugoslavien og Czechoslovakiet, mens udviklingen i de andre fem større østlande antydes til slut.

U. S. S. R.

I løbet af 1967 er den vedtagne moderate reformskitse blevet bragt til realisation. En *prisreform* er blevet påbegyndt, en stor del af industrien og transportapparatet har fået *øgede beføjelser* til på egen hånd at bestemme materialeforbrug, investeringsvolumen og arbejdskraftens aflønning. Lignende reformer er forsøgsvis påbegyndt inden for landbrugssektoren.

Den påbegyndte decentralisering og en stigende vægt på forøgelse af den reelle levestandard har givet sig udslag i en ændret planprocedure. Der er i slutningen af 1967 offentliggjort en detaljeret oversigt over produktions*forventningerne* for 1968, hvor en bemærkelsesværdig stor vægt er lagt på en forøgelse af forbrugsvareproduktionen. For de to sidste år inden for den nuværende femårsplan 1966–70 er der kun fremlagt brede retningslinjer, og selvom produktionsvaresektoren atter indtager sin dominerende plads i planen, er der dog tale om en generelt forbedret placering af forbrugsvareindustrierne end den man i tidligere udgaver af femårsplanen stræbte mod.

TABEL 1

Nationalregnskab for U. S. S. R.

(Mldr. rubler, årets priser)

	1964	1965	1966
Nettomaterialprodukt	181,3	193,4	205,3
Privat forbrug	115,5	124,3	132,4
Kollektivt forbrug	14,9	16,0	17,4
Faste investeringer	28,9	28,3	28,6
Lagerændringer	22,5	20,8	24,6
Nettoeksport	1,6	2,3	2,3

Kilde: UN Monthly Bulletin of Statistics.

Reformerne

I løbet af 1967 er ca. en trediedel af landets industrivirksomheder, fortrinsvis inden for den lette industri, og store dele af transportapparatet overgået til decentraliseret detailplanlægning. Juni 1968 var 13.000 virksomheder eller halvdelen af industrien blevet overført. Der er sket en betydelig reduktion i antallet af normer, der fra den centrale planmyndighed er tilstillet virksomhederne. Det økonomiske resultat vil nu blive bedømt ud fra den enkelte virksomheds værditilvækst (mod tidligere bruttoproduktion). Virksomhederne kan i langt højere grad selv foretage investeringer, idet det anslås, at 28 pct. af det samlede investeringsvolumen i 1967 blev foretaget på virksomhedernes eget initiativ, dels finansieret ud af virksomhedsoverskuddene, dels gennem lån i statsbankerne. Ikke mindre betydningsfuld er den større frihed for virksomhederne til at øge bonusudbetalingen til de beskæftigede i takt med stigningen i overskuddet. Dette synes at have bragt den enkelte beskæftigedes produktivitet betydeligt i vejret.

Under det indtil 1. juli 1967 gældende gamle prissystem havde der været tendens til, at rå- og hjælpestoffer til den færdigvareproducerende industri var relativt billige i forhold til færdigvarernes pris. Dette medførte, at produktionsomkostningerne i basisindustrierne ikke altid kunne dækkes ved salg, hvorfor de måtte drives med »planmæssige tab«, der voksede i takt med produktionen. Færdigvareindustrierne kunne på den anden side sløse med råvarerne og alligevel opnå store overskud. Basisindustriernes ulyst mod at forøge deres underskud, sammenholdt med færdigvareindustriernes ukritiske efterspørgsel, har traditionelt påført økonomien flaskehalsproblemer.

For at give virksomheder inden for en branche mulighed for at konkurrere på lige fod med andre brancher efter indførelsen af det nye ledelsessystem, har en reform af prisstrukturen virksomhederne imellem derfor været påtrængende nødvendig. Man har fra myndighedernes side bestræbt sig på at ændre de administrative engrospriser således, at alle industrier under de gældende produktionsforhold kunne opnå en profitrate på ca. 15 pct. I de nykalkulerede priser indgår for første gang et beløb til afskrivning af kapitalapparatet. Da man imidlertid endnu ikke har tilstrækkelig erfaring med hensyn til den sande forringelse, arbejder man med skønnede satser, der på et senere tidspunkt kan ændres.

Prisreformen betyder kraftigt stigende udgifter for færdigvareindustrierne (se tabel 2), der kun selv i mindre omfang må forhøje deres priser. Herved reduceres overskuddene og en økonomisering med rå- og hjælpestofferne vil blive stimuleret. På den anden side vil basisindustriernes profitrate stige betragteligt, hvilket skulle opmuntre til større produktion.

Prisreformen omfatter kun handel mellem virksomheder og skal ikke i

første omgang påvirke forbrugerpriserne. På længere sigt vil justeringen dog ikke kunne undgå at influere på det samlede prisniveau. Den økonomske reform vil øge befolkningens indtægter, og voksende efterspørgsel efter varer, hvis detailpriser undervurderer produktionsomkostningerne, vil give handelsleddet tab. En øget produktion af varer med et højt profitniveau vil ikke kunne afsættes uden en vis reduktion i detailprisen.

TABEL 2

Pris- og rentabilitetsændringer for visse produkter

	Prisændring i pct.	Profitrate	
		1965	1967
Elektricitet	22	4,6	10,0
Kul	78	÷ 17,0	8,0
Stål	43	8,6	15–16
Byggematerialer	30	5,4	13,6
Maskinindustri	0	16,7	13,0
heraf:			
Elektronik	÷12	...	...
Værktøj	lille stigning	60	...

Kilde: ECE Economic Survey 1967.

Det står endnu ikke klart om prisreformen vil blive en engangstilpasning til det i øjeblikket eksisterende omkostningsniveau eller om man vil overlade det til den enkelte virksomhed løbende at foreslå sine salgspriser justeret i takt med efterpørgselsforholdene. Myndighederne er åbenlyst nervøse for, at virksomhederne skal udnytte situationen til at øge deres overskud gennem prisforhøjelser i stedet for gennem øget produktion og afsætning. Ved kontraktindgåelser mellem enkeltvirksomheder om specielle leverancer har man dog indset det praktiske i at lade ledelserne selv slås om prisen.

Økonomien i 1967

Den stærke stigning i *industriproduktionen* i 1967, der langt oversteg planmålet (se tabel 3) kan uden tvivl tilskrives den begyndende reformation af ledelses- og aflønningsstrukturen. Allerede i 1966 oplevede man ekceptionelt store produktionsspring i de virksomheder, man på eksperimentel basis havde decentraliseret. Foreløbige tal viser, at produktionen inden for decentraliserede virksomheder i første halvår af 1967 steg med ikke mindre end 12 pct. hvoraf de 8 kunne henføres til øget produktion per beskæftiget. Denne voldsomme produktivitetsstigning skal sammenholdes

med en stigning på 7 pct. for hele industrien i hele 1967. Samme tendens har noget afsvækket gjort sig gældende i 1. halvår 1968, hvor disse virksomheders produktionsresultat lå 3 pct. over det planlagte. Produktivitetsstigningen var her 6,3 pct. mod 5,7 pct. for hele industrien.

Det har længe været klart, at landet har et meget stort uudnyttet produktionspotentiel i sin arbejdskraft. Den sovjettiske arbejders produktivitet har altid været lav når han sammenlignes med sin vesteuropæiske, for ikke at tage hans amerikanske, kollega. Aflønningsreformen har øjensynlig bragt en del af disse latente resourcer for dagens lys. Et andet sted, hvor der efter sigende skal gemme sig store produktivitetsreserver, er i ledelsen af virksomhederne, der mange steder skal være under al kritik, dels fordi dygtige og initiativrige folk har skyet de administrative stillinger, hvor man tilbragte megen tid med at kævle med sit brancheministerium i hovedstaden, dels fordi administrationen var afskåret fra at tage større initiativer i ledelsen af virksomheden.

TABEL 3

Planlagt og realiseret vækst i U. S. S. R.

(årlig stigning i pct.)

	1966 Real	1967 Plan	1967 Real	1968 Plan	1. ½ år 1968 Real
Industriproduktion	8,6	7,3	10,0	8,1	ca. 9
heraf:					
Produktionsvarer	9,4	7,5	10,2	7,9	...
Forbrugsvarer	7,0	6,6	9	8,6	...
Landbrugsprod.	9,8	...	1	7,4	...
Faste investeringer	7,2	6,9	8,0	5,7	5
Nationalindkomst	7,5	7,5	5,9	6,8	...
Realindkomst pr. indbyg.	6	5,5	5,7	6,9	...

Kilde: ECE Economic Survey 1967.

En signifikant ændring i industriproduktionen over mod flere forbrugsvarer fandt sted i 1967 og er planlagt for 1968. Denne forskydning i den traditionelle overvægt for produktionsvareindustrierne må ses i lyset af det overståede jubelår for oktoberrevolutionen, hvor lederne begavede befolkningen med et større udvalg af forbrugsvarer og lovede en yderligere ekspansion i butikkerne i 1968. Den planlagte vækstrate for forbrugsvareproduktionen overstiger i dette år, for første gang i USSR's senere historie, produktionsvareindustriens.

Landbrugsproduktionen blev i 1967 uventet opretholdt på det meget høje 1966-niveau, hvor de klimatiske forhold havde været særdeles fordelagtige for vegetabilsk produktion. Dette antyder, at produktionsmetoderne i Sov-

jetlandbruget nu er blevet forbedret så meget, at det ikke er totalt afhængigt af et godt klima for at kunne holde det ønskede produktionsniveau. Investeringer i landbruget og tilførsel af hjælpestoffer som kunstgødning har været stigende i de sidste år. Blandt andet er bygningsstandarden søgt hævet for at skaffe bedre betingelser for animalsk produktion.

Den økonomiske reform har kun i mindre omfang været rettet mod landbruget, men interessen synes i stigende grad at samle sig om denne sektors alvorlige tilbageståenhed. Prissystemet for landbrugsvarer er irrationelt, bl. a. differentieres der ikke mellem gode og mindre gode kvaliteter. Priserne for de samme varer, produceret på kolhozgårde og på statsbrug er ikke de samme. Statens opkøbscentraler præmierer overopfyldelse af indgåede kontrakter ved at betale mere for ekstraleverancer. Dette medfører pres fra producentside for at opnå så små basiskontrakter som muligt, som derefter overopfyldes langt ud over hvad lager- og kølekapaciteten i opkøbscentrene kan klare.

Det sovjettiske landbrug er stadig underudviklet på mange områder og stærkt overbefolket. Det kunstigt lave indtægtsniveau og den ringe indsats for at øge den landbrugsfaglige uddannelse har tidligere været med til at holde sektoren uden for det almindelige økonomiske fremskridt. Minimumlønnen i landbruget er pr. 1. januar 1968 hævet til 60 rubler om måneden. I 1965 var den gennemsnitlige månedsløn for en industriarbejder 103 rbl., hvor den for en statsbrugsarbejder var 74 rbl. og for en kolhozlandmand 51 rbl. Drages de sociale velfærdsfonde på arbejdspladsen med ind i billedet, var forholdet endnu grellere. Samtidig er beskæftigelsesmulighederne for kolhozlandmændene generelt dårlige. I 1965 udførte han i gennemsnit 194 dages arbejde mod en norm på 270. For at bøde på den ubehagelige kendsgerning, at der faktisk eksisterer en udbredt arbejdsløshed i landdistrikterne allerede før den økonomiske reform er påbegyndt for sektoren, har der været fremlagt planer om at søge lettere industri og håndværk iværksat som egnsudviklingsarbejder i kolhozlandsbyer.

JUGOSLAVIEN

Også i Jugoslavien arbejder man med en økonomisk reform, der dog er langt mere radikal og dybtgående end den sovjettiske. Man stræber mod dannelsen af en »socialistisk markedsøkonomi«, hvor løn- og prisdannelse, vareudvalg og investeringsopgaver overlades til den enkelte økonomiske enhed. På kort sigt har reformerne ikke stimuleret økonomien, da den økonomiske politik samtidig blev strammet stærkt til. Under afviklingen af urentabel produktion er væksten gået i stå og arbejdsløsheden vokset. Lykkes det imidlertid på længere sigt under en decentraliseret og demokratisk le-

delse af økonomien at genskabe det gode vækstmønster fra 1950'erne, kan den jugoslaviske økonomiske model uden tvivl komme til at spille en inspirerende rolle, ikke alene for resten af Østeuropa, men også for de vesteuropæiske lande, hvor kravet om lønmodtagernes indflydelse på ledelsen af deres virksomheder er i tiltagen.

TABEL 4

Nationalregnskab for Jugoslavien

(Mldr. Dinarer, årets priser)

	1964	1965	1966
Nettomaterialprodukt	55,9	73,6	91,6
Privat forbrug	29,0	40,2	51,2
Koll. forbrug	6,3	7,2	8,4
Faste investeringer	20,4	21,8	25,2
Lagerinvesteringer	7,3	10,8	13,2
Nettoeksport	÷1,8	0,3	÷0,9

Kilde: UN Monthly Bulletin of Statictics og International Financial Statistics.

Reformerne

Allerede i begyndelsen af 1950'erne modificerede det jugoslaviske regime den traditionelle sovjetmodel for økonomien, som det hørte til god tone at anvende i de østeuropæiske lande i Stalinepoken. Demokratiseringen af produktionen, væk fra statskapitalismen over mod kollektivt styrede virksomheder, udsprang af de specielle nationale forudsætninger, under hvilke det kommunistiske parti kom til magten efter det tyske nederlag. En bredere folkelig støtte end vanligt i de østeuropæiske stater begrænsede partiets behov for militært støtte fra USSR med dertil hørende politisk indflydelse, men betød naturligvis samtidig, at partiet måtte vise, at folket havde valgt rigtigt.

De kollektivt ledede virksomheder havde inden for den årlige perspektivplan, der især fastsatte produktionens størrelse, hånd i hanke med virksomhedens drift og modtog som aflønning en del af virksomhedsoverskudet efter at myndighederne havde fratrukket ca. 60 pct. Investeringsbeslutninger lå hos myndighederne, der med sine indtægter fra virksomhederne allokerede den nødvendige kapital ud fra gammeldags principper, med dertil hørende farer for fejlinvesteringer.

Landbrugssektoren blev helt forbigået og fortsatte som underudviklede private småbrug med voldsom overbefolkning og total afhængighed af klimatiske luner, der kun kunne afhænde deres produkter til lave statsfastsatte priser.

Det politiske skisma mellem Jugoslavien og de andre østeuropæiske lande

tvang tidligt landet til at søge handelspolitisk kontakt med vesten. Foruden vareudveksling nød Jugoslavien godt af økonomiske hjælpeydelser, især fra USA. Landet er medlem af de af vestlig økonomisk tankegang prægede internationale organisationer: O.E.C.D., Valutafonden og Verdensbankgruppen. I 1965 blev det fuldt medlem af G.A.T.T. Tilknytningen til Øst-organisationer er derimod ringe. Siden 1964 har Jugoslavien dog haft observatørstatus i Council for Mutual Economic Assistance (COMECON).

Jugoslavien hørte efter 2. verdenskrigs ophør til blandt de dårligst udviklede europæiske lande, med en nationalindkomst pr. indbygger beløbende sig til 145 $ årligt. Den centrale planperiode i de første år efter krigen og liberalisringen i 1950–52 dannede den institutionsmæssige baggrund for en kraftig økonomisk vækst, der satsede på udnyttelse af landets rige råstofforekomster og opbygning af en sværindustri. I perioden 1952–65 voksede nationalproduktet i gennemsnit med 7,7 pct. årligt – den kraftigste vækst der i denne periode blev opretholdt af noget industriland, bortset fra Japan. I 1967 var nationalindkomsten pr. indbygger nået op på 550 $.

I den senere del af perioden viste den institutionelle opbygning sine mangler. Den centrale allokering af kapital medførte mange fejlinvesteringer, dels i prestigeprojekter (»politiske fabrikker«) uden økonomisk levedygtighed, dels gennem overkapitalisering i sektorer, der udnyttede anlæggene mindre effektivt.

Den overophedede økonomiske aktivitet i begyndelsen af 1960'erne gav anledning til mangelsituationer, udløste pris- og senere lønstigninger og snart var en inflationær udvikling i fuld gang med at udhule bestræbelserne på fortsat vækst.

Den manglende indre balance i økonomien påvirkede handels- og betalingsbalancen. De vestlige hjælpeydelser havde tidligere finansieret underskudet på de løbende betalinger. Nu var hjælpen aftagende samtidig med, at efterspørgslen efter vestlige produktionsmidler og forbrugsvarer var tiltagende. Eksporten måtte subsidieres i stadig større omfang for at fastholde afsætningen. I 1964 er det anslået, at det offentliges udgifter til eksportsubsidier beløb sig til ca. 400 mill. $ ud af en samlet eksportværdi på 900 mill. $. Betalingsbalancen søgtes beskyttet gennem et kompliceret valutakursregime, der modvirkede en rationel tilpasning af eksportindustriens struktur. Direkte importkontrol og høje toldsatser afskærmede den importkonkurrerende industri, hvilket blot støttede de indenlandske inflationstendenser.

I 1965 så myndighederne sig nødsaget til at tage drastiske skridt for at bringe økonomien tilbage i balance. Dinaren blev devalueret med 65 pct. og priserne på færdigvarer frosset. I juli offentliggjorde regeringen et økonomisk reformprogram, der skulle tilpasse den jugoslaviske økonomi til den »internationale arbejdsdeling«. Som mål er sat en fuldstændig liberalisering af importen og opnåelse af fuld konvertibilitet for dinaren i 1970.

Dette er ambitiøse mål, det institutionelle udgangspunkt taget i betragtning. For at nå dem, vil hele systemet blive omkalfatret.

De centrale planmyndigheder har givet afkald på deres beføjelser til direkte indgreb i den enkelte virksomheds anliggender. Virksomhederne skal nu på egen hånd foretage de ønskede investeringer, hvorfor beskatningen af virksomhedsoverskudene er blevet reduceret til 30 pct. Direkte produktionsdirektiver er afskaffet og lønsomhed skal være afgørende for produktionens sammensætning. For at opnå dette er der gennemført en prisreform, der yder dækning for produktionsomkostninger og tillader afviklingen af subsidier.

Importen bliver gradvis liberaliseret. Ved udgangen af 1967 var 40 pct. af importværdien overført til friliste. Toldsatserne er blevet reduceret for at fremme den indenlandske prisstabilisering.

Banksystemet er blevet decentraliseret og »privatiseret«. Bankerne spillede før en fremtrædende rolle som kontrollører af virksomhedernes planopfyldelse. Nu organiseres de som en slags aktieselskaber med virksomheder, brancheforeninger, lokale myndigheder og lignende juridiske personer som aktionærer med begrænset stemmeret (max. 10 pct.), således at ingen enkeltperson får dominerende indflydelse på bankernes dispositioner. Det offentlige kan gennem nationalbankens kreditpolitik påvirke rentens højde og det samlede kreditvolumen i økonomien, men vil ikke (i samme omfang som tidligere) diktere, hvilke virksomheder, der skal have andel i de begrænsede resourcer.

Der er blevet foretaget skridt i retning af at tillade *udenlandske* (vel især vestlige) *investeringer* i jugoslaviske virksomheder inden for rammerne af den kollektive ledelses princip. Udlandet kan ikke opnå ejendomsret eller dispositionsfrihed, men kan dog gennem samarbejdsaftaler, tilførsel af produktionsteknisk viden og åbning af nye eksportkanaler for den jugoslaviske virksomhed, øve indflydelse på ledelsens dispositioner. Kapitaltilførslen er begrænset til 49 pct. af virksomhedens samlede kapital og myndighederne forbeholder sig ret til at afgøre hvor og hvor meget udenlandske virksomheder må investere.

Økonomien i 1967

Det er klart, at så dybtgående strukturforandringer som de i 1965 påbegyndte ikke har kunnet undgå at ryste økonomien. Mange års politisering af erhvervsstrukturen, den pludselige fjernelse af de interne subsidier, åbningen for udenlandsk konkurrence, har ramt de urentable og dårligt ledede virksomheder hårdt. Hertil kom, at det afsvækkede vækstempo i flere af Jugoslavisk industris hovedaftagerlande har mindsket den effekt på de rentable virksomheders produktion, som devalueringen i 1965 skulle

have haft. Den industrielle vækst har derfor været aftagende under hele reformperioden og nåede et lavpunkt i midten af 1967.

Lempelige kreditforhold efter reformernes påbegyndelse gav i 1966 virksomhederne mulighed for – trods den stagnerende produktion – at øge lønudbetalingerne. Da den svækkede disciplin på dette felt satte den nyvundne stabilisering af omkostningsstrukturen i fare, greb regeringen ind.

TABEL 5

Produktions-, produktivitets- og lønudviklingen

(Årlig stigning i pct.)

	1956–63	1964	1965	1966	1967
Industriproduktion	12,0	16,0	8,0	4,0	0
heraf:					
Forbrugsvarer	13,5	16,0	9,0	6,0	...
Investeringsv.	12,0	19,0	10,0	2,0	..
Produktivitet	5,8	6,9	4,2	5,2	1,0
Landbrugsproduktion	6,0	5,9	÷9,1	16,0	÷2,0
Nominalløn	13,3	26,8	38,5	38	15,0
Realløn	6,7	14,4	2,3	12,4	7,5

Kilde: ECE Economic Survey 1967.

Over for inflationær lønglidning kan flere former for økonomisk politik anvendes: Direkte indgreb i lønfastsættelsen gennem indkomstpolitik, reduktion af befolkningens disponible indkomster gennem øget skatteudskrivning eller dæmpning af den økonomiske aktivitet gennem en strammere pengepolitik.

Det siger noget om omfanget af ændringen i myndighedernes indstilling, at de to første, mest direkte virkende midler blev forkastet – skatteforhøjeleer ud fra en antagelse om, at de ville reducere den enkeltes initiativ og arbejdslyst, løndiktat fordi det ville være et indgreb i virksomhedernes selvstændighed. Denne ret så liberalistiske tankegang udelukkede også anvendelsen af selektiv kreditpolitik, da en sådan ville betyde indgreb i den enkelte banks ret til på egen hånd at afgøre sine lånesager.

I stedet valgte myndighederne at foretage en generel kreditpolitisk stramning. Et kreditloft blev indført ved banksystemets låntagning hos nationalbanken. Bankerne måtte give virksomhederne afslag på deres lånansøgninger, hvilket især ramte de mindre rentable virksomheder, der måtte tære på deres kassebeholdninger til lønudbetalinger og ikke havde råd til at foretage de tilpasninger i produktionen, der skulle øge rentabiliteten.

Det jugoslaviske kreditsystems underudviklede funktionsmåde var medvirkende til at forværre situationen. På grund af lønstigningerne var be-

folkningens opsparing steget betydeligt, men den gled uden om forretningsbankerne. Stigningen i statens kildeskatteprovenu, der blev større end forudset, drænede yderligere samfundet for likviditet. De nye, forbedrede afskrivningsregler skulle have betydet en vis lettelse, men anvendelsen af midlerne var øremærket til faste investeringer, som virksomhederne ikke i den herskende situation havde fordel af at gennemføre.

Kreditstramningen havde det ønskede resultat på pris- og lønudviklingen, men bremsede produktionsvæksten og øgede arbejdsløsheden. De faste investeringer faldt 6 pct.

TABEL 6
Prisudviklingen i Jugoslavien
(Årlig stigning i pct.)

	1956–63	1964	1965	1966	1967
Producentpriser heraf:					
Industri	1,1	4,8	15,0	11,0	2,0
Landbrug	7,8	23,0	44,0	17,6	÷ 2,0
Detailpriser	4,3	8,7	29,0	23,0	7,0

Handelsbalanceunderskudet forværredes i 1967 til 450 mill. $ mod 360 mill. $ i 1966. Eksporten steg 3 pct., mens importen øgedes 8 pct. På grund af landets betydelige usynlige indtægter (bl. a. fra turisme) reduceredes underskudet på de løbende betalinger til 60 mill. $ (mod 48 mill. $ i 1966). Trods store tilbagebetalinger af lån var nettokapitalimporten så stor, at valutabeholdningen i årets løb voksede med 19 mill. $ til 134 mill. $.

Eksportudviklingen i første halvår af 1968 har ikke været tilfredsstillende, men har på grund af en 27 pct.s tilbagegang i landbrugseksporten ligget 6 pct. under niveauet i samme periode i 1967. Importen har været uændret. Handelsbalanceunderskudet var ca. 275 mill. $ for perioden.

Da den økonomiske vækst i 1968 især vil blive bestemt af eksportudviklingen, er der næppe grund til at antage at det af myndighederne forventede opsving vil blive særlig markant. Landet har behov for en rolig periode for at kunne konsolidere sig og udnytte erfaringerne fra 1966–67 til at afpudse de økonomisk-politiske instrumenter. Den mangelfulde kreditmarkedsstruktur er søgt moderniseret. En stor virksomhed har fået tilladelse til, gennem den statslige investeringsbank, at optage et obligationslån hos befolkningen. For at gøre papirerne tiltrækkende har virksomheden, der fremstiller automobiler, stillet i udsigt, at ihændehavere vil få forrang ved fordelingen af nye biler, der er en udpræget mangelvare. Der er skabt mulighed for, at pengeinstitutterne anvender de midler, befolkningen indsætter på sparekonti, til at finansiere afbetalingshandlen.

CZECHOSLOVAKIET

Som det industrielt højest udviklede østland havde C.S.S.R. allerede i en årrække befundet sig i en økonomisk strukturkrise, da styret i 1964 omsider tilsluttede sig en principskitse for en omdannelse af det økonomiske liv hen imod en markedsøkonomi. Den czechiske reform er som skitseret mere dybtgående end den sovjettiske og minder på mange måder om den jugoslaviske med sin vægt på markedsfaktorer som afgørende for resourceallokationen. Den centrale plan skal kun have indikativ karakter, som et hjælpemiddel for myndighedernes udformning af sin økonomiske politik.

Reformskitsens radikalitet må ses på baggrund af de mislykkede forsøg på, inden for den traditionelle centrale planlægning, at give virksomhederne større selvstændighed, der fandt sted i 1958–59. Den alvorlige økonomiske krise i 1962–63, hvor nationalproduktet ligefrem faldt, skabte de politiske forudsætninger for en åbenhjertig diskussion om systemets mangler, helt op i den øverste partiledelse. Blandt medlemmerne af det kommunsstiske partis centralkomite skulle økonomiprofessor *Ota Sik* få stor indflydelse på udformningen af reformskitsen, der i september 1964 blev godkendt af partiet.

Skitsens hovedindhold kan resumeres i følgende punkter:

a. Den årlige økonomiske plan skal blot give udtryk for myndighedernes *forventninger* angående den økonomiske udvikling inden for de enkelte sektorer. De enkelte virksomheder og branchesammenslutninger skal på basis heraf selv udarbejde deres produktionsplaner.
b. Kun investeringsprojekter med stor national betydning vil blive underkastet direkte kontrol fra myndighedernes side. I øvrigt vil generelle retningslinjer for investeringspraksis inden for de enkelte sektorer blive udstedt, men herudover lægges initiativet til den faktiske realisering af projekter ud til virksomhederne og sammenslutningerne.
c. Virksomhederne skal stræbe efter profitmaksimering og skal på egen hånd opretholde føling med markedsudviklingen gennem »marketing«-undersøgelser og lignende.
d. Myndighederne fastsætter en minimalløn, men herudover skal de i virksomhederne beskæftigede aflønnes på basis af virksomhedernes overskud.
e. Forrentning af fast kapital indføres.
f. Prisstrukturen skal gøres rationel og subsidier søges afskaffet. Prisreformen vil blive iværksat gradvis.
g. Statens indtægter vil i højere grad blive hentet over direkte beskatning af virksomhedsoverskud, mens omfanget af de indirekte skatter vil blive reduceret.

Som mål sættes en tilpasning af det czechiske pris- og omkostningsniveau til den internationale økonomis, således at kronens fulde konvertibilitet kan opnås omkring 1975.

Skitsen minder på mange måder om den jugoslaviske model og der er, efter det gamle styres afgang i 1968, kommet flere træk til, der viser at czeckerne har ladet sig inspirere af de jugoslaviske erfaringer med hensyn til etablering af en socialistisk markedsøkonomi. Indførelse af arbejderstyre på virksomhederne synes også at stå på den nye reformvenlige regerings program.

TABEL 7

Nationalregnskab for Czechoslovakiet

(Mldr. kroner, årets priser)

	1964	1965	1966
Nettomaterialprodukt	169,5	173,5	192,9
Privat forbrug	113,8	119,2	124,9
Koll. forbrug	33,8	35,0	36,6
Investeringer	17,0	15,4	23,1
Nettoeksport	4,9	3,9	8,3

Kilde: UN Monthly Bulletin of Statistics.

Økonomien i 1967

Første del af prisreformen, der oprindelig var tænkt gennemført i 1966, blev udsat til ikraftræden pr. 1. januar 1967. Denne del af reformen stræber først og fremmest efter at normalisere producentpriserne, mens forbrugerpriserne for den overvejende del af varer og tjeneste indtil videre søges fastholdt.

Man arbejder med tre typer prisfastsættelse. For basisprodukter fastlægges priserne administrativt. For en lang række almindelige varer er der sat maksimalpriser mens prisdannelsen helt er overladt til den enkelte virksomhed for mindre varegrupper.

Før prisreformen blev der ført forhandlinger mellem myndigheder og virksomheder for at fastlægge niveauet for administrerede og maksimalpriser. Som man kunne forvente, bestræbte virksomhederne sig på at opnå så høje priser som muligt. Myndighederne kunne ikke overkomme at kontrollere virksomhedernes omkostningsoplysninger og resultatet blev, at de prisforhøjelser, der sattes i kraft, var af et langt større omfang end myndighederne havde troet nødvendig. I alt steg producentpriserne med 29 pct. mod anslået 19 pct.

Det viste sig da også hurtigt, at priserne var sat for kraftigt i vejret. En række virksomheder, der havde overvurderet deres produktionsomkost-

ninger, akkumulerede overskud i et tempo, der lå langt over det planlagte. Mens myndighederne havde beregnet, at prisreformen skulle tillade et gennemsnitligt profitniveau på 22 pct., nåede dette inden for industrien op på ikke mindre end 65 pct.

Da overskudene i væsentlig grad var opstået som følge af værdiopskrivninger og kun i langt ringere omfang gennem øget produktionsmængde, udviklede der sig i første halvår 1967 et faretruende inflationært pres i økonomien. De beskæftigedes indtægter sattes i vejret og virksomhedernes investeringsefterspørgsel steg mærkbart. Da det ikke nødvendigvis var de mest effektive virksomheder, der gennem prisreformen havde øget deres overskud, var der fare for at reformens rationaliseringseffekt ville blive formindsket. Her spillede også banksystemets manglende erfaringer med hensyn til effektiv låneudmåling en rolle.

Myndighederne greb ind over for de stigende lønudbetalinger ved at dekretere et loft for den enkelte virksomheds forøgelse af den samlede lønsum (men ikke for de individuelle lønninger), først fastsat til ca. 3,3 pct., senere på året formindsket til 2,9 pct. ved en produktivitetsstigning på 4,5 pct. Herved lykkedes det efterhånden at få bragt indtægtsstigningerne under kontrol.

Investeringsefterspørgslen var det vanskeligere at få hold på. Man dekreterede nedsættelser af omfanget af nye investeringer inden for en række brancher, hvor der havde ophobet sig ufærdiggjorte projekter. Samtidig bestræbte man sig på at gøre virksomhederne mere afhængige af banksystemet ved investeringsfinansieringen. Virksomheder med særlig store overskud skal investere i mellemlange obligationer, udstedt gennem bankerne. Herved skabes der mulighed for en mere rationel allokering af opsparingen mellem virksomhederne.

TABEL 8

Produktions-, produktivitets- og lønudvikling

(Årlig stigning i pct.)

	1964	1965	1966	1967
Industriproduktion	4,1	7,9	7,4	7,1
Produktivitet	3,5	5,8	4,8	5,9
Landbrugsproduktion	2,5	÷3,9	10,5	3,5
Nominalløn	2,9	2,3	2,6	5,5
Leveomkostninger	0,4	1,2	0,3	1,5
Realløn	2,4	1,2	2,3	3,9

Kilde: ECE Economic Survey 1967.

Reformbestræbelserne og de stabiliserende indgreb fra myndighedernes side har ikke skadet produktionsudviklingen i nævneværdig grad. Total-

tallet for industriproduktionen dækker dog over en uensartet udvikling inden for de forskellige brancher. Kraftige stigninger fandt sted inden for maskin- og kemisk industri mens de gamle prestigeindustrier har haft vanskelige vækstvilkår efter reformerne. Lagerbeholdningerne af færdigvarer er steget langt kraftigere end beregnet. Afsætningsvanskelighederne i en periode med stigende indtægter i befolkningen henføres til kvalitets- og sortimentsmangler, hvilket afslører at virksomhederne endnu ikke har udviklet deres markedsfølsomhed tilstrækkeligt.

Handelsbalancen for 1967 udviste et overskud på 2,4 mldr. kr. ved en eksportstigning på 6 og en importnedgang på 2 pct. Eksportstigningen er dog koncentreret på andre østlande, mens eksporten til vesten, der skal finansiere landets import af en mængde specialierede produkter, faldt med 1 pct. Problemer med kvaliteten anføres som hovedårsag. Da Czechoslovakiet ikke kan anvende sit overskud i østhandlen til finansiering af sin livsvigtige vesthandel, har fremskaffelsen af konvertibel valuta, evt. i form af store lån i vesten, været på tale i 1968.

ANDRE ØSTEUROPÆISKE LANDE I 1967

På trods af opretholdelsen af en pæn vækstrate for industriproduktionen, udviklede den *polske* økonomi sig ikke tilfredsstillende. En stor del af produktionstilvæksten er usælgelig og hober sig blot op på lagre. Produktiviteten i industrien er kun øget med 2,8 pct. Arbejdsdisciplinen volder problemer. Væksten i forbrugsvareproduktionen er aftagende, mens forsyningsproblemerne er tiltagende. Udenrigshandlen udviklede sig mindre tilfredsstillende.

I *Ungarn* er dybtgående reformer blevet indledt i 1968. I 1967 var udviklingen ovenud tilfredsstillende. Industriproduktionen steg med 9 pct., dobbelt så meget som planlagt, på grund af et uventet stærkt spring i arbejdsproduktiviteten. Den kraftige interne aktivitet har dog samtidig påført landet store underskud i samhandlen med sine partnere i øst og vest, hvilket har foranlediget det ungarske banksystem til at optage lån på det vestlige eurodollarmarked i 1968.

Det økonomiske opsving i *D.D.R.*, der har fundet sted under moderate men effektive reformer, forstærkedes i 1967. Industriproduktionen steg 6,8 pct. samtidig med en nedbringelse af arbejdsstyrken som følge af omfattende rationaliseringer og sammenlægninger af virksomheder. Aktiviteten inden for andre sektorer lå tilsvarende højt, bl. a. steg boligbyggeriet med 17 pct. Landet lider i øjeblikket under akut arbejdskraftmangel og har indledt en omfattende rekrutering af fremmedarbejdere, ikke mindst fra Polen, hvor arbejdsløsheden er et problem for styret.

De to mindre udviklede lande *Rumænien* og *Bulgarien,* har øget deres allerede høje industrielle vækstrater til ca. 13 1/2 pct. i 1967. Bulgarien har gennemført visse reformer mens Rumænien, efterhånden som det eneste østland, fortsat arbejder efter det gamle centrale plansystem. Behovet for reformer har endnu ikke været tilstrækkelig påtrængende, idet hovedproblemet er at skaffe den store underbeskæftigede landbefolkning arbejdspladser i byerhvervene, hvor deres effektivitet under alle omstændigheder vil være større.

P. W.
20. 8. 1968